

Lapok a Tolsztoj- filmográfiából

Mikor Tolsztoj meghalt, a vetítőgép már javában berregett. Az agg író látott néhány filmet, őt is megörökítette a kamera. Ennél is beszédesebb dokumentum, hogy az új iránt fogékony nagy öreg — éppen halála évében — a művészet felé vezető úton még csak botorkáló filmről eképpen nyilatkozott: „A kinematográfia számára kell írni, mert az hatalmas tömegek és minden nép számára érthető.”

Maga Tolsztoj már nem valósíthatta meg ezt a programot, utódai és követői közül azonban nagyon sokan kapcsolatba kerültek a vetített képekkel (elég, ha Gorkij, Majakovszkij, Ehrenburg, Solohov, Szimovon nevét említjük).

A Tolsztoj-művek megfilmesítése két vonatkozásban is a lehetetlen lebíráására való vállalkozásnak tekinthető. Lehet-e maradéktalanul feltámasztani a nagy író hallatlanul gazdag társadalmi-történeti tablóját a vásznon? — ez az első kérdés, melyre anélkül, hogy a filmben rejlő lehetőségeket lebecsülnénk, nemmel kell válaszolnunk. „Egy az egyben” lehetetlen átplántálni a regény, novella vagy dráma szövegét a másik művészetbe, ám a gondolati tartalom avatott tolmácsolásával, élénk vizuális fantáziával, okos értelmezéssel Lev Tolsztoj világa is hitelesen megidézhető filmen.

A némaorszakban forgatott művek — kevés kivétellel — sápadt illusztrációknak tekinthetők. Az adaptációk szerzői nem nagyon bibelődtek a lélekábrázolással, megelégedtek a főbb meseszálak gombolyításával. A *Háború és béke* első filmváltozata 1915-ből való, a rendező Csardinyin. Az *Anna Karenina* 1910-ben elveneredett meg először a mozikban — Maitre jóvoltából. A *Feltámadás* tucatnál is több filmvariánsának sorát 1909-ben André Calmettes nyitot-

Lev Tolsztoj és felesége

ta meg, s még ugyanebben az esztendőben David W. Griffith is Nyehljudov herceg és Katyusa történetéhez fordult ihletésért. Több ország filmesei dolgozták fel a *Kreutzer-sonátát* (egyebek között az orosz Gargyin, az amerikai Brenon és a cseh Machaty). Népszerű az *Élő holttest* is: rendezői között találjuk Harry O'Neillt, Richard Oswaldot, Eizo Tanakát és William Humphreyt. A *Szergij atya* Iván Mozcsukinnak biztosított kitűnő lehetőséget a kabinetalakításra (a felvételeket Protazanov irányította). Nálunk is készült Tolsztoj-film: az *Anna Karenina* (Varsányi Irénnel a címszerepben, a rendező Garas Márton).

Jelentős „filmművészeti tettnek” jószerint csak az *Élő holttest* Ozepprendezte változatát tekinthetjük. Pudovalkin keltette benne életre Fegyát.

Varázslatos a lékör, hamisítatlan levegője van a drámának, hangsúlyos megfogalmazást nyert a társadalomkritikai mondanivaló. Ez a film még néma, de annak lehetőségét dokumentálja, hogy Tolsztojt alkotó módon érdemes vászonra vinni — színes sztori helyett a jellemfejlődés törvényeire, látványos fordulatok helyett a konfliktusok erőtereinek bemutatására koncentrálva.

A hangosfilm első évtizedeiben — bármennyire is meglepő — a nyugati országok művészei sűrűbben vállalták Tolsztoj-adaptációk készítésére, mint a szovjet alkotók. A harmincas-negyvenes-ötvenes évek Tolsztoj-filmjei általában jó szakmai szinten megcsinált, hatásos jelenegekben és drámai szituációkban bővelkedő mozarabok. Egyik sem került az alapművek közé, bár sokat gyakran idéznek az enciklopédiák. Így az *Anna Karenina* amerikai, illetve angol verzióját (előbbiben Grete Garbo — másodsor játszott a szerepet! —, utóbbiban Vivian Leigh a sztár). Clarence Brown „háromszögtörténetet” kreált a regényből. Duvivier sem volt képes minden gondolati réteget kibontani. Pierre Chenal az *Élő holttest* francia filmváltozata számára Pierre Blanchart nyerte meg főszereplőnek. A színész — aki Raszkolnyikovot is megformálta — illúziót keltett, maga a mű azonban túlságosan színpadias. Filmográfiai érdekességek még: az *Anna Kareninát* Indiában és Argentínában, a *Feltámadást* Japánban és Mexikóban, a *Kreutzer-szonátát* Németországban és Olaszországban fordították le a mozgóképek nyelvére.

A szovjet filmművészet legigényesebb Tolsztoj-adaptációi már az új hullámok idején, a közelmúltban születtek. A legmonumentálisabb vállalkozás kétségkívül Szergej Bondarcsuk nevéhez fűződik: a *Háború és béke* (1966—67) — minden „leíró jellege” mellett — teljesebb és egyesebb, mint a korábbi átültetések voltak. A szovjet színész-rendező — aki Pierre Bezuhov alakját formálta meg a kamera előtt — a kor hangulatait jó atmoszférateremtő erővel láttatta, ám a couleur locale csillogásánál is többre tartotta a karakterek belső mozgásának és a „sűrű” események igazi összefüggéseinek

rajzát. A mű az Amerikai Filmakadémia legmagasabb kitüntetését, az Oscar-díjat is megkapta. Bondarcsuk egyébként — nyilatkozataiból tudjuk — polemizálni akart King Vidorral, a *Háború és béke* nálunk is nagy sikert aratott szuperproduciójának alkotójával. Az amerikai művész tisztességes szándékához nem fér kétség, Audrey Hepburn és Mel Ferrer rendkívül vonzó és tehetséges színészek, az emberi kapcsolatok festése is kitűnő a mozgalmes tablón, a társadalmi-filozófiai tartalom azonban kissé háttérbe szorult.

Svejcer *Feltámadását* ugyancsak elismeréssel fogadta a közvélemény, elsősorban azért, mert a rendező beszédes hátteret, élő társadalmi közeget varázsolt a kamaradráma köré. Kevésbé sikerült a veterán Zarhi *Anna Karenina*-filmje — iskolás tállalású képeskönyv lett belőle, Tatjana Szamojlova sem tudta megmenteni. A halhatatlan regény balettváltozata 1974-ben került filmszalagra (rendezője Margarita Pilihina, a címszerepet Maja Pliszeckaja táncolta). A sort az *Élő holttest* (Vengerov, 1968), valamint a *Kozákok* (Pronyin, 1961) egészíti ki: mindkettő hitelesen adja vissza Tolsztoj írásainak atmoszféráját. Idén — a jubileumi esztendőben — került közönség elé Igor Talankin *Szergej atya* című Tolsztoj-filmje. A Szergej Bondarcsuk főszereplésével készült alkotás első fogadtatása elismerő.

Végül néhány adalék a Tolsztoj-dokumentumokkal kapcsolatban. Az író gyakran filmezték — nemcsak Jasznaia Poljanában, másutt is. A felvételeket Jakov Protazanov 1912-ben készített játékfilmjében felhasználta (az utolsó napok történetét örökítette meg a *Nagy öreg futása* című munka). 1928-ban Eszfir Sub II. *Miklós Oroszországa és Lev Tolsztoj* címmel állított össze érdekes krónikát: ebben is helyet kaptak a páratlan értékű filmkockák. A mostani évforduló alkalmából a Centrnaucs-film *Rátéknél a világ* címmel készített emlékfilm. Rendezője Vlagyimir Dvinszkij: elsősorban arra törekedett, hogy Tolsztojnak a háború és béke kérdéseivel összefüggő nézeteit ismertesse filmjében.

VERESS JÓZSEF